

FÖLDMŰVES KÉPVISELŐK AZ 1920-AS NEMZETGYŰLÉSSEN

Nagy József

1. A kisgazdamozgalom előtörténete

A 19. század végi és az 1905–1906-os nagyarányú, országos parasztmozgalom elzúgása után két olyan mozgalom alakul ki Magyarországon, amely a parasztság széles tömegeinek a felkarolását és politikai szervezését tűzte ki célul. Az egyik az Áchim András vezette Magyarországi Független Szocialista Párt, később Magyarországi Parasztpárt volt, amely 1906-ban kezdett szerveződni. Áchim radikális földreformot követelt, s politikai céljaiban a legszegényebb paraszti rétegek felemelése és földhöz juttatása szerepelt. Létrehozta a Kisgazdák, Földmunkások és Kubikusok Szakegyletét, amelynek 1908 júniusában Békéscsabán megtartott kongresszusán mintegy 400 szervezet képviseltette magát. Ez az egyesület elsősorban az Alföldön élő falusi szegénység tömörítését tűzte ki célul, s a feudális talajon nyugvó nagybirtokrendszer felszámolását tekintette feladatának. A szervezet azonban éppen radikalizmusa következtében meglehetősen elszigetelődött a parasztság más rétegei körében, s amikor 1911-ben Áchim gyilkosság áldozata lett, az általa alakított szervezetek felbomlottak.

Lényegében ezzel egyidőben, 1908 elején indította meg szervezkedését Szabó István erdőcsokonyai parasztember, aki elsősorban a Somogy megyei és dunántúli kisbirtokos parasztságra támaszkodva a parasztság politikai jogaiért küzdött, és a magyarországi birtokrendszer megváltoztatását tűzte ki célul. Ez a mozgalom szemben állt a szociáldemokráciával, a nemzetköziség helyett a függetlenségi és 48-as eszmék jelszavait tűzte zászlajára, s nem akart mindenkitől birtokos paraszttól csinálni. Az volt a véleményük, hogy csak azoknak a parasztnak a birtokszerzését kell támogatni akik már bebizonyították életképességüket, s tudják vállalni a birtokszerzéssel együttjáró fokozottabb anyagi megterhelést. Ez a szervezkedés sem kezdetben, sem később nem érte el Várkonyi István, vagy Áchim András mozgalomának radikalizmusát, de éppen mérsékelt célkitűzése és programja következtében széles birtokosparaszti tömegeket tudott maga mögé állítani évtizedeken keresztül.

Maga Szabó István is kisbirtokos paraszti családból származott. 1863. szeptember 17-én született a Somogy megyei Erdőcsokonyán. Az elemi iskola hat osztályának elvégzése után szülei földjén kezdett dolgozni, mint minden parasztyerek. A család anyagi helyzetét nehéz megállapítani. Ő maga is hangoz-

tatta, hogy nehéz ifjúsága volt, az 1922-ben kiadott Nemzetgyűlési Almanach pedig kimondottan sanyarú ifjúságáról számol be. „Volt arató, részes cséplő, napszámos, fuvaros, árokhányó, erdei munkás, munkált feles földeket, réteket, szolgált uradalmi robotot, volt uradalmi cseléd, – s nehéz munkájával sikerült kis birtokát tehermentesíteni, s némileg meg gyarapítania.”¹ Nehéz elképzelni, hogy 12 és 20 éves kora között ilyen sokrétű és nagy erőfeszítést igénylő munkát végzett volna. 1883-ban ugyanis Budapestre vonult be tényleges katonai szolgálatra, s itt töltött három évet. Ez a három év a világvárossá ekkor fejlődő Budapesten az értelmes fiatalemberre felmérhetetlen hatást gyakorolhatott. Leszerelése után kapcsolódott be faluja közéletébe, s 1890-ben 27 éves korában megválasztották községi bírónak.² Ahhoz, hogy valakit 27 éves korában községi bírónak válasszának, az értelmi képességeken kívül az is kellett, hogy legalább középparaszti anyagi háttér legyen mögötte. Az életéről összeállított emlékkönyv a család anyagi helyzetét így jellemzi: „Szülei negyedtelkes gazdák voltak. Hat hold szántó, két hold rét, kis szőlő és legelő maradt reá. Saját szorgalmával annyira vitte, hogy szerzett hozzá még 16 holdat.”³ Röviddel halála előtt egy riportban így nyilatkozott: „Mindig nélkülözések között éltem; ha az időm engedte, erdőirtásban és napszámban dolgoztam másoknak és így szereztem össze azt a kis vagyont, ami most együtt van. Negyvenöt katasztrális holdam van, de csak most, mióta a feleségem tizenöt holdat örökölt.”⁴

A nehéz fizikai munka ellenére rendszeresen olvasott újságot, figyelemmel kísérte a politikai eseményeket, s fokozatosan a környező községek bírónak elismert vezetője lett. Ez mutatkozott meg abban is, hogy 1904-ben a megyei törvényhatósági bizottság tagjává választották. A megyei törvényhatóság többségében földbirtokosokból, tőkésekből, értelmiségiekből állt, velük szemben kellett a néhány kisbirtokos képviselőnek a parasztság sajátos érdekeit képviselnie. A megye irányítótestületében való részvétel jelentősen fejlesztette látókörét, politikai és közigazgatási ismereteit és szónoki képességét. Politikai szempontból először a függetlenségi pártot érezte magához közelállónak, de a koalíciós kormányzás alatti csatlósások eljuttatták annak felismeréséhez, hogy a parasztság érdekeit csak a parasztság önálló pártja képviselheti. Első lépésként 1908 januárjában megszervezték a Somogy megyei Kiszgazdák Egyesületét, melynek Szabó István lett az elnöke. Ez a szervezet zömmel a falusi bírókat, a parasztsággal egyetértő papokat, tanítókat, politika iránt érdeklődő birtokos parasztembereket tömörítette. Az egyesület működési engedélyének kiadása előtt a földművelésügyi miniszter kikérte a Somogy megyei főispán véleményét is, aki többek kö-

¹ Vidor Gyula: Nemzetgyűlési Almanach, 1920–1922. Bp., 1921. 168.

² Király István: Nagyatádi Szabó István és pártja az első világháború előtt. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény. Series Historica. 31. Bp., 1966. 9.

³ Nagyatádi Szabó István Emlékkönyv. Bp. 1935. 7.

⁴ Uo. 119–120.

zött a következőket írta: „Az egész mozgalom kezdeményezője és lelke Szabó István csokonyai lakos, egyesületi elnök, ki nagyon figyelemre méltó szónoki képességgel van megáldva, sokat szerepel és különösen a napilapokból szedett témákkal és ismeretekkel igyekszik társaira hatást gyakorolni.”⁵ Ez a szervezet már kezdettől több volt egy egyesületnél, magát tulajdonképpen pártnak tekintette, s Szabó István és társai agitációja nyomán pár hónap alatt Somogy megye egész parasztságát maga mögött tudta.

Ez volt az alapja annak, hogy amikor 1908 nyarán a nagyatádi választókerület függetlenségi párti képviselőjét az uralkodó főrendiházi tagnak nevezte ki, a környék parasztsága Szabó Istvánt javasolta képviselőjelöltnek. Ez az augusztus elején lefolytatott választás időközi volt. Az 1906-ban megválasztott parlamentnek két éve volt még hátra, a hivatásos politikusok nem tolongtak ezért a mandátumért, s Szabó István pártonkívüli programmal könnyedén lett a nagyatádi választókerület képviselője. Parlamenti képviselőként kapta a „nagyatádi” előnevet. Nagyatádi Szabó István volt a magyar parasztság első képviselője a parlamentben.

Nagyatádi Szabónak mint országgyűlési képviselőnek kitágult a horizontja és sokkal nagyobb rálátása lett a parasztság életére, de azt is meglátta, hogy országosan milyen szervezkedések vannak, amelyek alapjául szolgálhatnak egy országos parasztpártnak. 1909 márciusában megalakult a Magyarországi Kisbirtokosok Szövetsége, amely Magyar Lobogó címen lapot is adott ki. A Kisbirtokosok Szövetsége Kisújszálláson jött létre és elsősorban az alföldi parasztságot tömörítette magába. Ekkorra már a dunántúli szervezkedés is túlnőtt Somogy határán és jelentős szervezetek voltak Veszprémben, Tolnában és Baranyában is. Nagyatádi személyes kapcsolatban állt mindegyik szervezettel, a Magyar Lobogó pedig alkalmas volt arra, hogy a kisgazdák politikai szerveződését minél szélesebb körben tudatosítsa.

Ilyen előzmények után került sor a Veszprém megyei Szentgál községben 1909. november 29-én az Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt megalakulására.⁶ Az elfogadott program polgári demokratikus változásokat követelt, s a latifundiumok és holtkézi birtokok állami megváltását. A program általában mérsékelt követeléseket tartalmazott, nem követelte a nagybirtok kisajátítását, sem ingyenes földosztást, de igényelte a parasztság megfelelő részvételét a törvényalkotásban és a végrehajtó hatalomban. Különösen jelentős volt a függetlenségi és 48-as eszme hangoztatása. A parasztság többsége korábban a függetlenségi pártot támogatta. A koalíciós kormányzat idején azonban annyira lejártatta magát, hogy korábbi támogatói örömmel csatlakoztak a függetlenségi jelszavakat is zászlajára tűző új párthoz. Az új párt elnöke Nagyatádi Szabó István lett.

⁵ Király, 27.

⁶ Azért Szentgálon, mert a korábban megalakult Veszprém Megyei Gazdapárt legerősebb szervezete itt működött, és ők vállalták az országos gyűlés megszervezését is. Király, 44.

Az OMGE és a nagybirtokosok várakozásával ellentétben az országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt rohamosan erősödött és egyre nagyobb tömegekre hatott. Az 1910. évi képviselőválasztáson Nagyatádi Szabó fényes győzelmet aratott választókerületében, Szigetváron Hercegh Sándor gazdálkodót, Csurgón Novák János gazdálkodót választották meg képviselőnek gazdapárti programmal. 1914-ben még egy fővel gyarapodott a kiscgazda képviselők száma, mert időközi választáson bekerült a parlamentbe Mayer János a hevesi kiscgazdák vezére.⁷

A világháború időszaka nem kedvezett a belpolitikai és szociálpolitikai kérdéseknek. A háború második felében felvetődtek ugyan földreform elképzelések, de Tisza István ennek még a gondolatát is elvetette. Az 1918 őszén bekövetkezett forradalommal Nagyatádi nem értett egyet, s egyelőre haza is tért falujába, Erdősokonyára. Az ekkor már országos tekintéjű parasztvezért azonban nem tudták sokáig nélkülözni. A készülődő földreform előkészítő tárgyalásin már részt vett, majd az 1919 januárjában megalakuló Berinkey-kormányban előbb tárcanélküli, majd népgazdasági miniszteri funkciót látott el. A Tanácsköztársaság idején ismét visszahúzódott falujába, s a proletárdiktatúrával semmiféle közösséget nem vállalt.

1918 őszén a Gazdapárt az Országos Kiscgazdapárt nevet vette fel, majd 1919. január elején egyesült az Országos Földműves Párttal, Országos Kiscgazda és Földműves Párt néven.⁸

Az egyesülés előzményeiről nem sokat tudunk, de egyik oka feltétlenül az volt, hogy a szociáldemokrata és ekkor már egyre erőteljesebben megnyilvánuló kommunista kollektivizálási elképzelésekkel szemben nagyobb nyomatékot adjanak a földesúri földek paraszti tulajdonba való juttatásának. Az egyesülés után kiáltványt intéztek a parasztsághoz, melyben hangsúlyozták: "Földet akarunk adni mindazoknak, akik földet akarnak és azt megművelni is tudják, de nem árendába, hanem örök tulajdonba. Árendások és állami jobbágyok helyett minél több független kiscgazdát akarunk látni ebben az országban, ahol eddig uzsora és mellőzés volt a falusi nép osztályrésze."⁹ Az egyesülés másik oka a kormány által meghirdetett nemzetgyűlési választásokban keresendő. A polgári politikusok meg voltak arról győződve, hogy az 1919 áprilisában megtartandó választáson a jól szervezett szociáldemokrata párt győz. Miután azonban Magyarország lakosságának többségét a parasztság alkotta, Nagyatádiék joggal remélhették, hogy demokratikus választás esetén a szociáldemokratákat is megelőzik. A nemzetgyűlési választás azonban a proletárforradalom után elmaradt.

⁷ Nagyatádi Szabó Emlékkönyv, 64.

⁸ Sipos József: Az Országos Kiscgazda- és Földművespárt megalakulása (1919. január). Tanulmányok Nagy István tanszékvezető főiskolai docens 60. születésnapjára. Különlenyomat a Móra Ferenc Múzeum 1988. évi Évkönyvéből. Szeged 1989. 307.

⁹ Uo.

2. Kisgazda szervezkedések a forradalmak után

Az ellenforradalom hatalomra kerülésével 1919 őszén kaotikus állapotok uralkodtak a magyar politikai életben. Tiszavirágéletű apró pártocskák tömege jött létre, hogy aztán pár heti működés után megszűnjön, vagy más pártokkal egyesüljön. Ebben a helyzetben a Nagyatádi Szabó István vezette Független Kisgazda-és Földműves Párt a stabilitást jelentette. Nagyatádi Szabó 1909-ben megalkotott programján lényegében mitsem változtatott. Az általa vezetett mozgalom 1919 őszén épp azért lehetett számottevő, mert nem volt forradalmi, nem tört uralomra, demokratikus polgári jogokat és széleskörű földreformot hirdetett, de a juttatott föld megváltásával és a földbirtokosok kártalanításával. Nagyatádi világosan látta, hogy sürgősen nemzetgyűlési választásokat kell tartani, s azt akarta, hogy a választás eredményeként összeülő parlamentben a parasztság százalékarányának megfelelően képviselve legyen.

Nagyatádi Szabó már augusztus első napjaiban Budapesten lehetett, mert a szakszervezeti kormányt vezető Peidl Gyula, az antant bécsi megbízottainak tett ígéretének megfelelően koalíciós alapon, haladó polgári politikusokkal akarta kiegészíteni kormányát, s ilyen értelemben tárgyalta Nagyatádi Szabó Istvánnal is. Nem tudjuk, hogy ezeknek a tárgyalásoknak mi lett az eredménye, de koalíciós kormányzás nem jött létre, mert augusztus 6-án délután a Friedrich István-féle puccs a Peidl-kormányt megszüntette.¹⁰ A József főherceg homo régiuszságának jegyében megszületett Friedrich-kormányt az antant hatalmak többek között éppen legitimizmusa miatt nem ismerték el, így már augusztus 15-én átalakult, ebben a kormányban a földművelésügyi tárcát Nagyatádi Szabó István töltötte be. Ez a kormánytagsága azonban tiszavirág életű volt, mert augusztus 27-én a Friedrich kormányt ismét átszervezték, s ebben a földművelésügyi tárcát Rubinek Gyula kapta.¹¹ Nagyatádi mellőzésének az oka valószínűleg az volt, hogy a kisgazdavezér miniszterként is radikális földreformot követelt. A háború és forradalmak alatti földreform ígéretekből kiábrándult falusi szegénység, most a nemzeti jelszavakat hangoztató új kormányzattól várta a földreform megvalósítását. Egy mérsékelt földreformot a nagybirtokosok többsége is elkerülhetetlennek látott, viszont annak előkészítését jobbnak látta Rubinek Gyula kezében tenni, aki egyúttal a nagybirtokosok érdekképviselői szervének, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek (OMGE) a főtitkára is volt.

A Kisgazdapárt politikai vezetői már augusztusban megkezdték a párt megyei szervezeteinek újjászervezését. Röplapokon hívták fel a megyei vezetők figyelmét a legfontosabb feladatokra, a községi és megyei szervezetek újjászervezésére, a várható nemzetgyűlési választásokra és a párt által tervezett radikális földreformra. 1919. szeptember 28-án Budapesti Újság címen új napilapot is

¹⁰ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Bp., 1999. 131.

¹¹ Bölöny József: Magyarország kormányai, 1848–1992. Bp., 1992. 86.

indított a Kisgazdapárt, melynek beköszöntő cikkét Nagyatádi Szabó István írta „Néhány őszinte szó pártunkról és jövőnkéről” címmel.¹² A politikai helyzet általános ismertetése után a párt feladatit és célkitűzéseit Nagyatádi a következőkben rögzíti: „Most, mikor a kommunisták rémuralma az ország kiscgazda és földművelő népének hősi és kitartó ellenállásán megtört – mert hiába forgatjuk a dolgokat, azon tört meg leginkább: – ismét előbújtak a főurak, főpapok és nagytőkések, hogy mentsék ami menthető és ami nekik talán még fontosabb – magukhoz ragadják a hatalmat. – Én és pártom hívek maradtunk és hívek maradtunk a jövőben is elveinkhez és elnevezésünkhöz, mert az elmúlt tizenegysz-tendő folyamán is ugyanazon elveket hirdettük, amelyeket ma is hirdetünk: az ország jólétét és a kiscgazda és földművelő népnek számarányához mért vezetését az ország kormányzásában, mely mellett minden társadalmi osztály jólétét és a kiscgazda és földművelő népnek számarányához mért vezetését az ország kormányzásában, mely mellett minden társadalmi osztály megkapja azt ami őt megilleti. – Ez a mi megmásíthatatlan akaratunk, amelyet a kiscgazdaközönség és földművelőnép hatalmas és eddig még soha nem tapasztalt módon megnyilvánult támogatásával minden akadály ellenére is keresztül viszünk.”

A kiscgazdavezér tulajdonképpen jól ítélte meg az ország politikai helyzetét. Az ország lakosságának több mint fele paraszt volt, s 1919 augusztusa után a Kisgazdapárt rövid idő alatt olyan jelentős tömegbázist biztosított magának, amellyel a hagyományos kormányzati, uralkodói rétegek szétesése következtében beállott légüres térben hirtelen országos politikai tényezővé nőtt. Ha tehát általános és titkos választójog alapján rövid időn belül sikerül országos választásokat tartani, akkor a parasztság szavazataival a Kisgazdapárt az ország vezető politikai szereplőjévé válhat. Nagyatádi Szabó azonban távlatilag ne vette figyelembe az országra jellemző társadalmi és politikai erőviszonyokat.

A Kisgazdapárt gyors elöretörését látva az OMGE ellentámadást kezdett Nagyatádi Szabó ellen. Valószínűleg ez volt az oka augusztus 27-én kormányból való eltávolításának is, s ezt a feltételezést megerősíti, hogy ugyanekkor Mayer Jánost a másik kiscgazda vezető politikust is leváltották a tárca nélküli kiscgazda miniszterségről, és helyét Sokorópátkai Szabó István foglalta el. Ez a Szabó István a Győr megyei Sokorópátkán volt vagyonos gazdálkodó, s 1918 decemberében alakította meg Független Országos Földműves Pártját. Ez a párt még a Dunántúl északi részén sem rendelkezett tömegbázissal, a proletárdiktatúra idején pedig teljesen eltűnt. 1919 augusztusában Rubinek Gyula javaslatára a feledésből előkerítették Sokorópátkai Szabó Istvánt, s az OMGE védnöksége alatt 1919. szeptember 30-án Egyesült Kiscgazda és Földműves Párt néven újjáalakították a pártot. A párt elnöke Sokorópátkai Szabó István lett, társelnöke pedig Rubinek

¹² Budapesti Újság. 1919. szept. 28. I. évf., 1. szám. Az Országos Kiscgazda- és Földműves párt hivatalos napilapja. Ez az újság nem volt hosszú életű. Utolsó száma valószínűleg október 26-án jelent meg.

Gyula.¹³ A két pártvezető azonos neve, a két párt elnevezésének hasonlatossága, különösen a földreformmal kapcsolatos tervek, javaslatok megfogalmazása alkalmasak voltak arra, hogy legalábbis átmenetileg a Nagyatádi táborban zavart keltsenek. (Az október 12-i kaposvári nagygyűlésen mondott beszédében Nagyatádi így jellemzi a Sokorópátkai-féle pártot: „Budapesten ...össze ült egy csoport úr és megalkotta a maga kisgazdapártját ...és kerestek egypár kisgazdát hozzá. Azt hitték, hogy lehet ennek a népnek a szemét bekötni, kerestek hozzá egy másik Szabó Istvánt. Hát hiszen urakhoz dörgölődő kisgazdát mindig lehet találni, de nekik éppenséggel egy Szabó István kellett cégérnek...”¹⁴

1919. szeptember közepétől az OMGE és a Sokorópátkai Szabó István vezette Földműves Párt nyíltan lejárató kampányt kezdett Nagyatádi Szabó István ellen. Támadták Nagyatádit a Károlyi-kormány támogatásáért, azért mert miniszterséget vállalt a Berinkey-kormányban, titkos kommunistasággal, s hogy a proletárdiktatúra idején a parasztságot a tanácsköztársaság támogatására szólította fel.¹⁵ Ezeket a rágalmakat Nagyatádi Szabó részben szóban, részben a Budapesti Újság hasábjain rendre megcáfolta.¹⁶ A párttagság növekedése azt mutatta, hogy a parasztság inkább régi vezérének hitt.

Ezeknek a rágalmaknak a visszaverésével párhuzamosan erőteljes pártszervező munkába kezdtek a parasztság körében. 1919. október 11-én jelent meg a parasztsághoz szóló kiáltványuk, melyben elítélik a négyhónapos kommunista uralmat és követelik a bűnösök bírósági felelősségre vonását, a mielőbbi nemzetgyűlési választásokat, hogy „az ország ügyeit szabadon választott népképviselői alapon álló nemzetgyűlés intézze.” A kiáltványban általában polgári demokratikus jogokat követelnek és radikális földreformot. Végül szervezkedésre szólítják fel a községek lakóit. „Pártunk vezetősége, amint csak lehetséges lesz, megkezdi a kisgazdák szervezését vármegyénként, járásonként és községenként... Felkérjük ennél fogva polgártársainkat, hogy amint e kiáltványunkat olvasták, azonnal válasszanak minden községben párthíveink közül 6–10 küldöttségi tagot és egy-egy pártelnököt, azzal az utasítással, hogy azok majd az általunk kitűzött vármegyei pártszervező gyűlésen jelenjenek meg és oda a megválasztott községi küldöttek és a pártelnök névjegyzékét hozzák el és adják át a vármegyei pártszervező gyűlés vezetőjének.”¹⁷

¹³ Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. Sorozatszerkesztő: Gergely Jenő. ELTE – Eötvös Kiadó, Bp., 2003. 29.

¹⁴ Budapesti Újság, 1919. október 14. Zászlóbontás.

¹⁵ Ezeket a támadásokat részletesen elemzi Mászáros Károly: Nagyatádi Szabó István és pártja a Friedrich kormányok idején c. tanulmányában. Megjelent: Nagyatádi Szabó István emlékkönyv, 1863–1924. Magyar Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1995. 110–114.

¹⁶ Budapesti Újság, 1919. szeptember 30: Ki volt bolsevik?; Uo. október 1: Az én névrokonom.; Uo. október 12: Szabó István a Károlyi kormányban.

¹⁷ Budapesti Újság, 1919. október 11.

Az első ilyen magyarányú megyei szervezőgyűlést a mozgalom szülővárosában, Kaposváron tartották meg október 12-én. Itt a város főterén 60 000 kisgazda várta Nagyatádi Szabó Istvánt, aki háromórás beszédben elemezte az ország helyzetét, a kibontakozás lehetőségét, a kisgazdapárt várható vezetőszerpét a politikai életben és a földreformmal kapcsolatos terveit.¹⁸ Itt ismertették először az Országos Kisgazda- és Földműves Párt programját is.¹⁹ Egy héttel később, október 19-én Szegeden tartott toborzó nagygyűlést a Kisgazdapárt. A Szegedet megszálló francia csapatok parancsnoksága összesen két órát engedélyezett a gyűlés megtartására. Szakadó esőben a szabadtéri Corso-mozi területén összegyűlt 5–6000 ember előtt tartotta meg beszédét Nagyatádi Szabó, akik a közlekedési nehézségek miatt zömmel a szegedi tanyavilágból jöttek össze. Az elhangzott beszéd lényegében a kaposvári beszéd rövidebb változata volt. A beszéd után Fülöp József a helyi kisgazdaszervezet elnöke határozati javaslatot olvasott fel, melyben kifejtik bizalmatlanságukat a hivatalban lévő kormányzattal szemben. „Mi Nagyatádi Szabó Istvánban látjuk a magyar nép igazi vezérét és pártunk uralomra jutásától várjuk népünk sorsának jobbra fordulását.”²⁰

A kaposvári és szegedi nagygyűléseket megelőzve szeptember végén a Dunántúlon és az ország északi megyéiben már megkezdődött a kisgazdapárt közéleti szervezeteinek az újjászervezése is. A Somogy megyei Nagyatádon és Osztopánban, a Fejér megyei Mórton, a Borsod megyei Ónodon, Veszprém és Zala megyében, a Komárom megyei Nagyigmádon, a Tolna megyei Dunaföldváron, Gyöngyösön, Tamásiban tartott a párt szervezőgyűlést. Ugyancsak szeptember végén hívott össze a párt szervező gyűlést a Sopron megyei Nagycenken, Sopronszécsényben, Peresztegen, és Fertőhomokon, a Heves megyei Pásztón és a Szolnok megyei Jákóhalmán.²¹ Október 5-én Heves megye 21 községében, Abaúj megyében ugyanekkor 5 községben volt szervezőgyűlés.²²

1919. október végén meglehetősen zavaros volt a magyar politikai helyzet. A hivatalosan működő Friedrich-kormányt az antant háromszori átalakulása után sem ismerte el, belföldi közigazgatási hatóköre pedig legfeljebb a Dunántúlra terjedt ki. A Dunántúlon a Horthy Miklós vezetésével Siófokon székelő fővezérség volt a meghatározó, amely viszont egyetlen kormány alá sem tartozott. Politikai pártok augusztus után nagy számban jöttek létre, komolyabb tábora azonban csak a több keresztény-konzervatív pártból összeállt, egykori munkapárti politikusokat, legitimista nagybirtokosokat tömörítő Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának és a Nagyatádi Szabó István vezette Országos Kisgazda- és

¹⁸ Budapesti Újság, 1919. október 14. Zászlóbontás.

¹⁹ Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. 29–35. A programot a dokumentumkötet teljes terjedelmében közli.

²⁰ Budapesti Újság, 1919. október 22.

²¹ Budapesti Újság, 1919, szeptember 30. és október 1.

²² Budapesti Újság, 1919. október 9.

Földművespártnak volt. Ráadásul a kibontakozást még nehezítette, hogy az ország területe a Dunáig, Budapestet, sőt a Dunántúl északi részét is beleértve román katonai megszállás alatt volt, akik a magyar belső közigazgatási ügyekbe is erőteljesen beleszóltak.

1919 októberére a párizsi békekonferencia megelégedve a magyarországi áttekinthetetlenül zavaros állapotokat Magyarországra küldte Clerk angol diplomatát, hogy érje el a román csapatok kivonását és egy, az antant számára elfogadható koalíciós kormány létrehozását. Ennek az új kormányoknak a feladata lett az is, hogy rövid időn belül széleskörű, demokratikus nemzetgyűlési választásokat tartsanak. November 5-én Clerk minden működő politikai pártot magába foglaló pártközi értekezletet hívott össze, amelyre meghívta Horthy fővezért is. Itt megállapodtak abban, hogy a románok kivonulnak Budapestről és a Duna–Tisza közéről, s helyüket a Nemzeti Hadsereg alakulatai foglalják el. Horthy ígéretet tett, hogy nem lesz katonai diktatúra, s aláveti magát a megalakuló új kormány rendelkezéseinek. November közepéig a románok kiürítették Budapestet, november 16-án pedig Horthy bevonult a fővárosba. November 24-én Huszár Károly vezetésével megalakult a koncentrációs kormánynek nevezett koalíció, melyben a kereszténység és agrárpártok többsége érvényesült, de helyet kapott benne a liberális, a demokrata és a szociáldemokrata irányzat is.²³ Ezt a kormányt az antant hatalmak is elismerték és felszólították, hogy küldje ki megbízottait a párizsi béketárgyalásra. A kormányváltást megelőzően november 17-én a Friedrich kormány közzétette választójogi rendeletét, amely elveiben valóban demokratikus volt, hiszen a Berinkei-kormány 1919 tavaszán elkészült választójogi rendelettervezetét vette át.

Érezve a Nagyatádi Szabó mögött felsorakozó paraszti erőt, tulajdonképpen minden párt szerette volna szövetségesének megnyerni. A liberális ellenzék támogatásukkal remélt egy demokratikusabb belpolitikát, a keresztény pártok pedig a magyar parasztok konzervativizmusát hangoztatva akarták helyzetüket megszilárdítani. Nagyatádi érezve pártja kulcsfontosságú szerepét, megpróbálta megtartani annak önállóságát, hogy a parasztságra támaszkodva teremtsen meg a konszolidációt. A liberális pártok és a KNEP javaslatainak Nagyatádi Szabó ellenállt, november elején azonban a Sokorópátkai–Rubinek-féle kisgazdapárt is közeledni kezdett Nagyatádiékhoz. Tekintettel arra, hogy a Rubinek-féle párt létszámában jóval csekélyebb erőt képviselt, képviselőjelöltjei között pedig parasztembert alig lehetett találni, érthető ha helyzetét ilyen módon kívánta stabilizálni. Miközben tehát választási gyűléseken és sajtóban tovább tartott egymás lejáratása, a háttérben megindult az egyezkedés. A tárgyalások rendkívül lassan haladtak, mert Nagyatádi nem bízott Rubinek földreformmal kapcsolatos ígére-

²³ Gergely Jenő – Izsák Lajos: A huszadik század története. Pannonica Kiadó, Bp., 2000. 51.

teiben, s csak akkor gyorsultak fel, amikor november második felében a fővezérség nyomást gyakorolt Nagyatádi Szabóra.²⁴

A két párt 1919. november 29-én egyesült az alábbi alapelvek szerint:

1. A két párt között nincs elvi ellentét.
2. Becsületos földreform és progresszív adóreform.
3. A párt neve: országos Kisgazda és Földműves Párt
4. A pártnak négy elnöke van: Nagyatádi Szabó István, Sokorópátkai Szabó István, Rubinek

Gyula és Mayer János. A többi tisztséget, így a 24 tagú vezérlőbizottságot is paritásos alapon alakítják meg.

5. A két párt kölcsönösen sajnálkozását fejezi ki a politikai harc hevében egymás ellen intézett támadásaiért.²⁵

Az alapelvek elfogadása után elmondott elnöki beszédekben azonban már érezhető volt a két felfogás közötti különbség. Nagyatádi Szabó a következőket mondta: „...nem osztályparlamentet akarnak, nem törekszenek pártmonopóliumra a népparlament hívei. Eszük ágában sincs pártjukból a tanult, iskolázott embereket kiszorítani, ellenkezőleg, két kézzel fogják őket, annál az elvnel fogva, hogy ma úrnak és parasztnak kezdet kell fogni. Csak így lehetnek kormányzó-párt.” Rubinek világpolitikai jelentőségűnek mondta a fűziót, majd így folytatta: „...miután megvan az általános választói jog semmi akadályja többé annak, hogy a magyar birtokososztály egységes nagy agrárpárttá olvadjon össze a keresztény és nemezeti eszme alapján.”²⁶ Rubinek tehát a „magyar birtokososztály nagy agrárpártjáról” beszélt, amelybe a latifundiumok tulajdonosai csakúgy beletartoznak, mint a pár holdas kisbirtokosok.

Bármennyire is a megbékélés embere volt Nagyatádi, mind korábbi, mind későbbi működése igazolta, hogy a latifundiumok képviselőivel nem kíván kezdet fogni. Horthy és környezete jól ismerték a falu hangulatát és tudta miért szorgalmazza a két parasztpárt egyesülését. Közeledtek a nemzetgyűlési választások és a fővezérségnek érdekében állt, hogy a legitimista KNEP-pel szemben egy olyan egységes kiscgazdapárt lépjen fel, amely a szabad királyválasztás jelszavát írta zászlajára.

3. Az 1920-as nemzetgyűlési választások

A párizsi béketanács által megkövetelt nemzetgyűlési választásokra két fordulóban került sor. 1920. január 25–26-án megtörtént a választás a Dunántúlon és a Duna–Tisza közén. A Tiszántúl ekkor még román megszállás alatt volt a

²⁴ Magyarország története, 1919–1945. Bp., 1976. 413. – Levéltári adatokra hivatkozva lényegében ugyanezt írja Mészáros Károly: Mészáros, 134.

²⁵ Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. 29.

²⁶ Az újság, 1919. november 30. Egységes agrárpárt alakult.

románok ezt a területet csak március–április folyamán adták át a magyar köz-igazgatásnak, s a pártok megszervezését, a választási agitációt és az előkészítő munkát csak ezután lehetett megkezdeni. Hosszas viták után a kormány és a pártok megállapodtak, hogy a tiszántúli választást június 20-án tartják meg. A januári választáson 164 mandátum sorsa dőlt el. Az Országos Kisgazda- és Földműves Párt 79 mandátumot, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja 75 mandátumot, Vázsonyi Vilmos Nemzeti Demokrata Pártja 6 mandátumot, Giesswein Sándor Keresztényszocialista Gazdasági Pártja 1 mandátumot szerzett, három mandátumon pedig pártonkívüliek osztoztak.²⁷ A júniusi tiszántúli választáson 44 mandátum sorsáról kellett döntenet. A Nagyatádi–Rubinek-féle Kisgazdapárt 28 mandátumot, a KNEP 11 mandátumot, a Fiedrich Párt 1 mandátumot, Csizmadia Sándor Nemzeti Munkáspártja ugyancsak 1 mandátumot szerzett, 3 pedig pártonkívülieknek jutott.²⁸ Elvileg tehát a két választás után a kisgazdapártnak 107, a KNEP-nek 86 képviselői hellyel kellett volna rendelkezni. Ez azonban már a választások lezárásának pillanatában sem tükrözte a valós helyzetet.

Valójában már a januári választások után normális belpolitikai körülmények között elképzelhetetlen kilépések és átlépések történtek a pártokból a már megválasztott képviselők részéről. Ez minden pártra jellemző volt, de komolyabban a kormányzás szempontjából számításba jöhető pártoknál volt súlyosabb. A nagyjából 1921 tavaszáig tartó átrendeződés 16 fővel csökkentette a kisgazda képviselők számát és 27 fővel a KNEP képviselőit. Példaként csupán két kisgazda képviselő pálfordulását említem meg. Órgróf Pallavicini György mindig szemben állt Nagyatádi Szabóval, benne tulajdonképpen egy modern Dózsa Györgyöt látott. Rubinek híve volt, aki „az októberi forradalom után résztvett a földműves és gazdapárt megalakításában, amely később beolvadt az országos kisgazdapártba. A dombóvári kerület a kisgazdapárt programjával küldte a nemzetgyűlésbe, a pártból azonban kilépett, s ő lett egyik vezetője a disszidens csoportnak, amely az egységes kormányzópart megalakítását sürgette. A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának reorganizálása után – követve gróf Andrássy Gyulát – ő is belépett ebbe a pártba. Több felszólalása után nagy hullámokat vetett az az indítványa is, amelybe a Károlyi-forradalom részeseinek vád alá helyezését követelte.”²⁹ A Károlyi-kormányban Nagyatádi Szabó István is tagja volt. A másik disszidens, Hegedűs György nagykanizsai ügyvéd esete némileg más. Ő 1918 őszén, a forradalom után lett Nagyatádi Szabó híve. A zalamegyei kisgazdapártot már a forradalom alatt tevékenyen szervezte. A letenyei választókerület a kisgazdapárt programjával küldte a nemzetgyűlésbe. A kisgazdapártból, mint indokolta, a pártnak a gazdasági kérdésekben való lanyha, a keresztény kérdésekben pedig liberális magatartása miatt 1921 május hónapban kilépett, s most

²⁷ Mészáros, 145

²⁸ Mészáros, 166.

²⁹ Nemzetgyűlési Almanach, 1920–22. 102.

mint pártonkívüli kiskgazdapárti működik. Elnöke az Ébredő Magyarok Egyesületének. Politikai iránya: keresztény-agrár-demokrácia.”³⁰ (A képviselőkről szóló ismertetések a szerkesztők a képviselők önéletrajzai alapján állították össze.) A KNEP-ből kivált képviselők száma és szóródása más pártok között jóval nagyobb volt, 19 képviselő azonban „disszidensek” címszó alatt egy csoportot alkotott.

Mivel a képviselői mozgásokról megbízható adatok nem állnak rendelkezésünkre, fogadjuk el az 1921-ben megjelent Nemzetgyűlési Almanach adatait a 207 nemzetgyűlési képviselő pártállás szerinti létszámáról.³¹

A Nemzetgyűlés tagjai pártállás szerint
(a pártok neve és a képviselők száma az 1921. júliusi állapotnak megfelelően)

Országos Kiskgazda és Földmíves Párt	91 képviselő
Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja	59 képviselő
Disszidensek	19 képviselő
Keresztény Nemzeti Párt	7 képviselő
Függetlenségi Kiskgazda, Földmíves és Polgári Párt	7 képviselő
Nemzeti Demokrata Párt	4 képviselő
Nemzeti Munkáspárt	2 képviselő
Pártonkívüliek	17 képviselő
Keresztény Szociális Gazdasági párt	1 képviselő

Annak ellenére, hogy az Országos Kiskgazda- és Földmíves Párt megnyerte a nemzetgyűlési választásokat, Nagyatádi Szabó mégis elégedetlen volt. Amikor 1919. szeptember végén megindították a párt újjászervezését, a parasztság lelkesedését látva ő abszolút győzelmet és kiskgazdapárti kormányzást remélt. Ha a két választási forduló eredményeként valóban 107 képviselője lett volna a kiskgazdapártnak, akkor a 207 fős nemzetgyűlésben ez valóban abszolút többséget jelentett volna, de már a januári választás után megindult a kiskgazdapárt bomlása is és a júniusban megszerzett 28 mandátum ellenére már csak 100 körül volt a kiskgazda képviselők száma. Ahhoz, hogy a kiskgazdapárt kormányt tudjon alakítani szövetségesekre, esetleg koalícióra lett volna szükség. Ha azonban az előző táblázatot megnézzük, láthatjuk, hogy a pártonkívüli és disszidens képviselők csoportja jelentett nagyobb képviselői számot, ezeket azonban pártpolitikai szempontból nem lehetett figyelembe venni. A pár mandátummal rendelkező apróbb pártok eszmei ellentéteik miatt sem jelenthettek volna komolyabb támogatást. A konzervatívokat, legitimistákat, nyíltan földreformellenes politikusokat

³⁰ Nemzetgyűlési Almanach, 1920–22. 59–60.

³¹ Nemzetgyűlési Almanach, 1920–1922. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Szerk. Vidor Gyula. Bp., é.n. (A szerkesztői előszó szerint a kötet szerkesztését 1921 júliusában fejezték be.)

tömörítő KNEP viszont még a Rubinek csoport számára is elfogadhatatlannak tűnt. Ettől függetlenül ennek a két pártnak kellett biztosítani a politikai hátteret a mindenkori kormányzat számára.

Az 1920. januári választás után február 16-án tartották meg az új nemzetgyűlés első ülését. Ezen visszaállították a polgári jogrendet, a királyságot mint Magyarország államformáját, hosszas vita után elismerték IV. Károly király uralmának jogfolytonosságát és elhatározták hogy átmenetileg, amíg legálisan hatalmát nem tudja gyakorolni, ideiglenesen államfőt, kormányzót kell választani. Március 1-jén a Nemzetgyűlés kormányzóvá választotta Horthy Miklóst, a Nemzeti Hadsereg fővezérét, majd ezután a Huszár-kormány lemondott. Március 15-én Horthy mint kormányzó Simonyi Semadam Sándort bízta meg kormány átalakítással. Simonyi Semadam is az a politikus volt, aki a januári választáson eredetileg KNEP programmal került be a parlamentbe, de mivel magát szabad királyválasztónak tartotta, nem bírta a KNEP legitimista szellemét, kilépett a pártból, majd később csatlakozott a kisgazdákhöz. A kormány összeállításánál természetesen vigyáztak arra, hogy az paritásos alapon jöjjön létre. A 13 tagú kormányból két miniszter pártonkívüli, 6 a kisgazdapárt, 5 a KNEP tagja volt.³² A hat kisgazda miniszterből azonban öt Rubinek Gyula csoportjához tartozott, ráadásul Nagyatádi Szabó megmaradt közlelmezésügyi tárcanélküli miniszternek, Rubinek pedig megtartotta a földművelődésügyi miniszterséget, és ezzel a lehetőséget arra, hogy a földreformtörvényt ő készítse elő.

Annak ellenére, hogy Nagyatádi és Rubinek egy párthoz tartoztak, Rubinek a kisgazdapárti vezetőség teljes kizárásával készítette elő a maga földreformtervezetét. Az általa elkészített törvényjavaslat már április végén készen volt, s azt májusban két napos értekezleten vitatták meg a különböző agrárképviseletek, de arra sem Nagyatádi Szabót, sem más kisgazdavezetőt nem hívtak meg.³³ Nagyatádit ez annál inkább sértette, mert neki is készen volt a tervezete, hiszen politikai pályafutásának kezdetétől arra készült, hogy egészségesebb földbirtokviszonyokat teremtsenek Magyarországon. A kisgazdavezetők körében is olyan nagy volt a felháborodás, hogy azt követelték Nagyatáditól, lépjen ki a kormányból, vonuljon a párt ellenzékbe és indítsanak harcot a Nagyatádi-féle tervezet elfogadásáért. E belpolitikai küzdelmek közepette történt meg a trianoni békeszerződés aláírása, s az így bekövetkezett traumát Nagyatádi nem akarta még kormányváltással tetőzni.

A Kisgazdapárt Nagyatádi-féle szárnya kezdettől fogva bírálta Rubinek tervezetét, követelve, hogy azt vessék el és ne engedjék parlamenti vitára, Számos hibája közül különösen azt marasztalták el, hogy „a végrehajtó bizottság nagyon egyoldalúan van összeállítva, mert annak tagjait a bírón kívül leginkább a

³² Bölöny, 87.

³³ Az 1920. május 12–14-i földreform ankét. Részletesen lásd: Nagy József: A Nagyatádi-féle földreform. Eger, 1993. 42.

nagybirtokosok érdekeit ápoló egyesületek és intézetek bizalmi férfiai alkotják. El lehet képzelni, hogy akkor amikor a bizottságokban a nagybirtokosok támogatói foglalnak helyet, hogy lennének elintézve a megnyilvánuló földigények.”³⁴ Júniusban a két csoport közötti ellentét már pártszakadással fenyegetett. A pártszakadást azonban Rubinek el akarta kerülni, mert hívei a párton belül kisebbségben voltak, s elképzelhető volt, hogy a kisgazdapárt kiválásuk után is megmarad kormányzópártnak, s akkor Nagyatádi egy jóval radikálisabb tervvel rukkolt elő. Így aztán a június közepén megtartott pártértekezleten „Rubinek Gyula kijelentette, az a tervezet, amely jelenleg tárgyalás alatt van, tulajdonképpen csak előadói javaslat, amely a szakértekezlet által elfogadott alapelvekre épül fel, ahhoz ő nem ragaszkodik és hajlandó a párt által szükségesnek látott módosításokhoz hozzájárulni.”³⁵ A Pesti Hírlapnak ugyanezen számában Nagyatádi is úgy nyilatkozott, hogy „a kisgazdapárt kettészakadásáról szóló hírek nem igazak. Ami a földreformot illeti, Rubinek miniszter azon nyilatkozata után, hogy a javaslatot mai formájában korántsem tekinti véglegesnek, nem tartja lehetetlennek, hogy megegyezés jöhet létre a földreform kérdésében. Rubinek javaslatát áttanulmányozta és átdolgozta a szükséges módosításokkal; azokat majd annak idején előterjeszti.”

Kétségtelenül mindkét fél nehéz helyzetben volt. Az 1919 novemberében felső nyomásra Rubinekékkal megkötött „kényszerházasságban” a kisgazdapárt addigi homogén egysége felhígult. A tiszántúli választások után a kisgazdapártnak 91 képviselője volt a nemzetgyűlésben, de közülük csak mintegy kétharmaduk, 55–60 személy volt Nagyatádi Szabó István feltétlen híve. Közülük két személy (Gaál Gaszton és Hadházy Zsigmond) volt 100 hold fölötti birtokos, mintegy 25 a parasztság problémáival együtt érző értelmiségi (református papok, tanítók, ügyvédek, újságírók stb.) és a tiszántúli választások után kiegészült nemzetgyűlésben 30 csizmás, paraszt képviselő, akik viszont Sokorópátkai Szabó István kivételével mindannyian Nagyatádi Szabó hívei voltak. Ezek a képviselők természetesen nem a falvak legszegényebb emberei voltak, de nem is úri birtokosok. Többségüknek 15 és 60 hold közötti birtoka volt, tehát olyan emberek, akik maguk is megfogták az ekeszarvát, részt vettek a termelőmunkában. Két személy kivételével 1860–1880 között születtek, tehát 1920-ban 40–60 év között voltak.

Az életkor az ő esetükben különösen lényeges. Ezek egyszerű, iskolázatlan parasztemberek voltak, többségüknek 6 elemi volt az iskolai végzettsége, csupán három személynél van feltüntetve az életrajzukban 4 gimnáziumi osztály. Politikai pályafutásuk csúcsát jelentette a nemzetgyűlési képviselőség, de nem érdemtelenül kerültek oda. Közéleti érdeklődésük következtében általában már 20–30 éves koruk között tagjai lettek a községi képviselőtestületnek, többségük már

³⁴ A Kisgazdapárt, 1920. július 4.

³⁵ Pesti hírlap, 1920. június 17.

fiatalon bírói tisztséget töltött be, s közülük 14-en már az első világháború előtt tagjai lettek megyei törvényhatósági bizottságoknak is. Itt már törvényeket, rendeleteket kellett tanulmányozni, értelmezni, részt venni a megye életének igazgatásában, s ahol a megalkotott helyi rendeletek sértették a megye parasztságának érdekét, bizottsági üléseken, megyegyűléseken érvelve, vitázva kellett védeni a kisbirtokosok érdekét. Ez annál jelentősebb munka volt, mert a megyei képviselők felét a legtöbb adót fizetők tették ki (virilisták), s a földműves képviselők mindössze pár százalékát alkották a választott képviselőknek is. Ezek a megyebizottsági tagságok jó előiskolái voltak a későbbi országos szereplésnek.

A magyar parlamentben már a háború előtt az volt a rend, hogy az egyes napirendi pontokhoz hozzászóló képviselők nem olvashatták felszólalásaikat, hanem azt egy vázlat alapján kellett megtenni. Már 1910 júliusában amikor a frissen választott országgyűlés alakuló ülésén Nagyatádi Szabó István a felirati javaslatához kapcsolódóan több mint egyórás beszédében ismertette az 1909-ben megalakult 48-as Gazdapárt programját, a korabeli lapok áradoztak róla. A Pesti Napló július 10-i száma vezércikket szentelt a beszédnek: „Ma a nép hangját hallottuk a képviselőházban. A grófok és köztük Tisza István meglepetve hallgatták ezt a parasztszózatot. Egy egyszerű földműves gazda tükröt tartott a ház elé, hadd lássa meg benne a mai közigazgatás, a mai törvényhozás és a mai falunak az életét.”³⁶ A Budapesti Hírlap azt írja: „A gazdapárt az ő felirati javaslatával új jelenség a magyar parlamentben és mai vezérszónoka, Nagyatádi Szabó István a magyar parasztember értelmességével, higgadtságával, ékesszólásával és tisztességtudásával világította meg a falusi nép helyzetét, a kisgazda közönségnek ügyes-bajos dolgait: panaszait, az adózás aránytalanságai, a közigazgatás fogyatékosai és a szociális politikának általános hiányai ellen. Jóízűen, zamatosan, zökkenés nélkül való folyékonyssággal, talpraesetten beszélt, mint a magyar paraszt általában, aki szónoknak született.”³⁷

Amikor 1920. február 16-án megkezdődött a nemzetgyűlés ülése, különösen a földbirtokos képviselők, akiknek többsége már a háború előtt is tagja volt a parlamentnek, nem nagy szimpátiával tekintett a meglehetősen nagy számú „csizmás” képviselőre. Az ő szemükben ezek az emberek csak iskolázatlan „bugris” parasztok voltak, akik megítélésük szerint nem érthettek a politikához. Ráadásul ezek az emberek mandátumuk végéig tüntető paraszti öntudattal csizmában jártak a parlamenti ülésekre. (Nagyatádi Szabó István miniszter korában is élete végéig csizmában járt.) Szellemi képességükről, vita- és előadókészségükről pedig ugyancsak hamar meggyőződhetek. Csontos Imre karcagi képviselő 30 éves korától tagja volt a városi képviselő testületnek, 1908-tól pedig a megyei törvényhatóságnak is. Életrajzában az szerepel, hogy „több társadalmi egyesület elnöke, vagy igazgatósági tagja. A kisgazdapártnak megalakulása óta

³⁶ Pesti Napló, 1910. július 10.

³⁷ Budapesti Hírlap, 1910. július 10.

egyik vezetője, s a Magyarországi Kisbirtokosok Szövetségének egy időben elnöke volt.³⁸ Haypál István a gyönki választókerület (Tolna megye) képviselője, 1910-től a kisgazdapárt Tolna megyei elnöke volt, ellenfelei által is elismerően kiváló szónok, „kitűnő szónoki tehetségével és agilitásával nagy eredményeket ért el, úgy, hogy az ő tevékenységének tudható be, hogy Tolna vármegye kizárólag kisgazdapárti képviselőket küldött a nemzetgyűlésbe.”³⁹ A nemzetgyűlésben a földreform törvényjavaslat egyik előadója volt. Lovász János edelényi (Borsod megye) képviselő ugyancsak volt községi bíró, s már a háború előtt tagja volt a megyei törvényhatóságnak. A nemzetgyűlésen különösen a földreform-kérdés vitájában volt számos lényeges felszólalása.⁴⁰

Jelentős alakja volt a kisgazdamozgalomnak Mayer János kompolti kisgazda. 1908-ban – mitsem tudva a dunántúli hasonló szervezkedésekről – kezdte szervezni a Heves megyei kisbirtokosokat, és létrehozták egyesületüket. 1910-ben került kapcsolatba Nagyatádi Szabó Istvánnal, s utána egész szervezete belépett a 48-as Gazdapártba. 1914-ben egy időközi választáson lett a kápolnai kerület országgyűlési képviselője.⁴¹ Ezzel megkezdődött politikai karrierje. A háború idején Nagyatádi Szabó szívesen támaszkodott a vele azonos nézeteket valló, értelmes politikustárs véleményére, s lényegében együtt tervezték a parasztság háború után jövőjét. A forradalmak utáni gyorsan változó kormányokban hol államtitkári, hol miniszteri funkciókat töltött be, s az 1920. januári választáson a hevesi kerület mandátumával került a nemzetgyűlésbe. 1919 novemberében, amikor a Rubinek-féle párttal megtörtént az egyesülés, Nagyatádi Szabó javaslatára az egyesült párt társelnöke lett. Nagyatádi Szabó halála után, 1924 novemberétől a Bethlen-kormány földművelődésügyi minisztere volt, annak bukásáig.

Emblematikus alakja volt a kisgazdapártnak Patacsi Dénes, aki 1877-ben a Baranya megyei Szentdienesen született, és hat elemi elvégzése után 15 holdas birtokán gazdálkodott. Kiváló szellem- és beszélőképességét mutatja, hogy már a háború előtt igazgatósági tagja volt a Baranya megyei Gazdasági Egyesületnek és elnöke több községi szervezetnek. A világháború idején három és fél évet töltött frontvonalban a keleti hadszíntéren, majd 1918 júniusában őrmesterként „az erdélyrészi hazatérő táborhoz propagandaelőadónak rendelték ki. Három hónapot töltött ebben a minőségben Erdély határán, 180.000 hazatérő katona ment át a kezén. Nagy része volt abban, hogy a vitéz magyar harcosokat sikerült megtisztítani az orosz mótelytől.”⁴² 1918 őszén nem sok időt tölt Pesten, hazatér falujába. Részben a proletárdiktatúra, részben Baranya megye szerb megszállása következtében csak 1919 szeptemberében megy újra Budapestre, ahol azonnal

³⁸ Vidor: Nemzetgyűlési Almanach, 1920–1922. 34.

³⁹ Vidor, 58.

⁴⁰ Vidor, 87.

⁴¹ Nagyatádi Szabó István Emlékkönyv. Bp., 1935. 59.

⁴² Vidor, 103.

bekapcsolódik a kisgazdapárt politikai életébe, s novemberben a Huszár-kormány kisgazda államtitkára lesz, s államtitkári funkcióját megőrzi a Simonyi Semadam- és a Teleki-kormányok idején is. Az 1920. januári választás idején a baranyaszentlőrinci választókerület mandátumával került a nemzetgyűlésbe, s mandátumát a következő ciklusban is megtartotta.

Szinte a kisgazdamozgalom kezdeteitől fogva harcostársa és tanácsadója volt Nagyatádi Szabónak Szijj Bálint, aki 1868-ban született a Komárom megyei Nagyigmádon. Ő is hat elemít végzett kisbirtokos volt, de már 1895-ben beválasztották a megyei törvényhatósági bizottságba, s alapító és vezetőségi tagja volt a Magyarországi Kisbirtokosok Szövetségének, s rendkívül gazdag tapasztalattal rendelkezett országosan a parasztság termelés és életkörülményeivel kapcsolatban. Nem volt kiváló szónok, de megoldhatatlannak látszó kérdésekben nagyon jó tanácsokat adott a párt vezetésének.⁴³ Tagja volt az 1922–26 közötti nemzetgyűlésnek is, 1927 januárjában pedig Horthy kormányzó az ekkor megalakult felsőház tagjává nevezte ki.⁴⁴

Ez volt tehát az a paraszti csoport, amely alacsony iskolázottsági szintje ellenére világosan látta a háború és forradalmak utáni Magyarország gazdasági, szociális és politikai feladatait és a törvényhozásban is méltó vitapartnere, politikai ellenfele volt a konzervatív és legitimista képviselői csoportoknak. Szemük előtt egy paraszti demokrácia lebegett, ami azonban összhangban volt az egész ország demokratikus átalakításával. „A pártfrakció követeléseinek tengelyében a földreform, a progresszív adórendszer és a piacra termelő birtokos parasztság termelői érdekeinek biztosítása, mindenek előtt a kötöttségektől mentes szabad termény- és állatforgalom helyreállítása került. Újra és újra hitet tettek azonban a politikai demokratizálás, így például az általános és titkos választójog, a közigazgatás demokratizálása, a sajtószabadság és a „felekezeti béke” intézményes biztosítása mellett is.”⁴⁵

Annak ellenére, hogy a Kisgazdapárt a nemzetgyűlés legnagyobb frakciója volt, sem Nagyatádi Szabó, sem az őt követő képviselők széles tábora nem volt elégedett a politikai helyzet alakulásával. Már 1920 tavaszán érezhető volt a konzervatív, nagyrészt főúri és legitimista csoportok előretörése, s a kisgazda törekvések háttérbe szorítása. 1920 júniusában újabb kormányválság köszöntött be. A tiszántúli választások után, június 26-án lemondott a Simonyi Semadam-kormány. A kisgazdapárt Rubinek Gyulát, a KNEP Rakovszky Istvánt, a disszidensek gróf Apponyi Albertet javasolták kormányfőnek. Nagyatádi Szabó feltételezhetően azért is javasolta Rubineknek miniszterelnöknek, mert azt remélte, hogy akkor a földművelésügyi tárcát ő kapja meg. Horthy kormányzó azonban ezeket a javaslatokat elutasítva gróf Bethlen Istvánt bízta meg kormányalakítás-

⁴³ Vidor, 140.

⁴⁴ Dr. Deák: Magyar országgyűlési Almanach 1927–1932. évre. 170.

⁴⁵ Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., 1991. 122.

sal. Bethlen azonban a jelölést csak azzal a feltétellel vállalta el, ha a két kormányzópárt egyesül és támogatják kormányzati programját. Július 5-én tárgyalások kezdődtek a politikailag ellentétes nézeteket valló, agrárdemokrata, szabad királyválasztó Kisgazda és a konzervatív, legitimista Keresztény Nemzeti Egységpárt között. Egy heti tárgyalás után a két párt megállapodott az egyesülésben és július 13-án felvette a Keresztény Nemzeti Kisgazda- és Földműves Párt nevet.⁴⁶ A hosszan előkészített kormányalakításból azonban mégsem lett semmi; Bethlen július 14-én nyilvánosságra hozta kormányjavaslatát, amelyben csupán hat miniszter lett volna egységpárti, hat pedig pártonkívüli. A tervezetet azonban az egységes párt intézőbizottsága nem fogadta el, s ezzel Bethlen kormányalakítási kísérlete megbukott.⁴⁷ Pár nap múlva megalakult a Teleki-kormány, az erőszakkal összetákolts egységes párt pedig széthullott.

A Teleki-kormány megalakulása újabb feszültséget idézett elő a kisgazdapártban, mert a földművelési tárcát változatlanul Rubinek kapta meg, Nagyatádi Szabó pedig közlelmezési miniszter lett. Mivel kormányzókörök előtt is világos volt, hogy a kisgazdapárt Nagyatádi-féle a szárnya nem ért egyet Rubinek tervezetével július 7-én Horthy felszólította Nagyatádi Szabó Istvánt, hogy a „földreform ügyében készítsen sürgősen egy előterjesztést, azoknak az elveknek alapján, melyek szerint ő a földreformot keresztül viendőnek tartja.”⁴⁸ Mivel Nagyatádi tervezete lényegében már kész volt, azt már július 14-én közzétette, s ez lényegesen radikálisabb volt (földbirtok maximum, földigénylők köre, földbirtokmegváltás, birtokrendező bíróság stb.) Rubinek tervezeténél. Teleki világosan látta, hogy a kisgazdapárt Nagyatádi frakciója a parlamentben nem szavazza meg Rubinek tervezetét, ezért felszólította a két minisztert, hogy a két elképzelés alapján egy hét alatt készítsenek kompromisszumos tervet. Ha a kialakított tervet Nagyatádi jónak találja, átveszi a földművelésügyi tárcát és ő terjeszti a javaslatot a parlament elé. „Amennyiben Szabó sem fogja eléggé megnyugtatónak találni kisgazda szempontból és a földnélküli tömegek szempontjából a javaslatot, lemond a miniszterségről, híveivel együtt kilép a pártból és mint ellenzék fog igyekezni érvényt szerezni a nemzetgyűlésben az ő és elvbarátai álláspontjának.”⁴⁹

Július 19-én megkezdődött a két miniszter vitája a javaslat egységesítéséről. A két javaslat közötti ellentét azonban olyan nagy volt, hogy rendkívül nehezen haladtak előre. Július 25-én a miniszterelnöki palotában Teleki elnökletével Rubinek Gyula, Nagyatádi Szabó István, Sokorópátkai Szabó István, báró korányi Frigyes pénzügyminiszter és dr. Vass József a KNEP képviselőjében tárgyaló asztalhoz ültek, és megegyeztek az alapelvekben. A később beterjesztett tör-

⁴⁶ Pesti Hírlap, 1920. július 14.

⁴⁷ Pesti Hírlap, 1920. július 15.

⁴⁸ Pesti Hírlap, 1920. július 8.

⁴⁹ Pesti Hírlap, 1920. július 17.

vényjavaslatból kitűnik, hogy itt tulajdonképpen Rubinek elképzelése érvényesült, Nagyatádi Szabó pedig lényeges engedményeket tett. Feltételezhetően azért vizsgálta felül korábbi álláspontját, mert úgy gondolta, ha a kiskgazdapárt agrárdemokratái kilépnek a kormánypártból, az kormányválságot idéz elő, egy új kormány és új földreformtervezet pedig legalább egy évvel elcsúszthatja a földreform végrehajtását. Talán remélte, hogy miniszterként mind a törvényjavaslat tárgyalásánál, mind a végrehajtásnál lesz alkalma a kifogásolt részeket megváltoztatni. A megegyezés alapján Horthy kormányzó 1920. augusztus 15-én megbízta a földművelésügyi minisztérium vezetésével

4. A földreformtörvény vitája. Kísérlet a Kiskgazdapárt kiszorítására a kormányzatból

A földreformról szóló törvényjavaslatot Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter 1920. augusztus 18-án terjesztette a Nemzetgyűlés elé. Ezzel azonban a javaslat vitája még nem kezdődött meg, mert a parlamenti eljárásnak megfelelően előbb megvitatásra kiadták a földművelésügyi, igazságügyi, köz-igazgatási és pénzügyi bizottságoknak. Ezen bizottságok együttes jelentése október 27-re készült el, s azt Kenéz Béla a földművelésügyi bizottság elnöke november 4-én terjesztette a Nemzetgyűlés elé. A Nemzetgyűlés a törvényjavaslatot november 4–11 között nyolc ülésen tárgyalta és november 13-án fogadta el.⁵⁰ Az általános vitában 39 képviselő vett részt, közülük 27 kiskgazda képviselőként került a nemzetgyűlésbe. Érdemes megemlíteni, hogy a felszólalók közül 12 képviselő földművelő volt. A vitának az volt az érdekessége, hogy a betérjesztett javaslatnak tulajdonképpen nem volt ellenzéke. A háború és forradalmak után a falusi szegénység földosztást várt, s az 1920-as nemzetgyűlési választások kampányában a leendő képviselők sem szűkölködtek a földreform-ígéreteken. Már Rubinek minisztersége idején, különösen az Alföld egyes területein olyan nagy volt a falusi szegénység elégedetlensége, hogy a miniszter felszólította a birtokosokat, hogy adjanak kisbérleteket a nincsteleneknek. A januári választástól már több mint félév eltelt, az ígéretekben pedig semmi nem valósult meg.

Mivel számítani lehetett arra, hogy az augusztusban betérjesztett törvény elfogadása, ill. végrehajtása év végéig nem történik meg, szeptember közepén olyan határozat született, hogy a földművelésügyi miniszter a „halasztást nem tűrő sürgős esetekben házhelyek kijelöléséről és kishaszonbérletek alakításáról” szóló törvényjavaslatot terjesszen a Ház elé. Ezt Nagyatádi Szabó már szeptember 21-én megtette, az illetékes bizottságok pedig szeptember 24-én betérjesztették javaslatukat. A bizottsági javaslatot előadó Rubinek István (Rubinek Gyula öccse, ugyancsak kiskgazdapárti képviselő) fontosnak és sürgősnek tartotta a ja-

⁵⁰ E rövid tanulmány keretében csupán a parasztképviselők felszólalásaival kívánok foglalkozni. A téma monografikus feldolgozása már megtörtént: Nagy József: A Nagyatádi-féle földreform, 1920–1928. Eger, 1993.

vaslat tárgyalását, mert a földkérdés megoldását nemcsak gazdasági okok követelik, de „annak megoldására kényszerít bennünket maga a társadalom is, amely oly elementáris erővel nyilatkozott meg a törvényjavaslat mellett, hogy annak megoldása elől nemcsak kitérni nem lehet, de elodázása is egyenesen a társadalom békéjét fenyegeti.”⁵¹ A törvényt a nemzetgyűlés egy napi vita után elfogadta.⁵² A törvény a kishaszonbérleteket 2 kat. holdban, a házhelyek nagyságát maximumán 600 négyszögölben, a törvény hatályát pedig 6 hónapban szabta meg.

A földreformtörvény általános vitája november 4-én kezdődött meg azzal, hogy Kenéz Béla agrárközgazdász, a javaslattevő bizottság elnöke több órás beszédében indokolta a földreformtörvény szükségességét. Mint már említettük, a földreformnak tulajdonképpen ellenzéke nem volt. Mindössze gróf Apponyi Albert és őgróf Pallavicini fejezték ki egyetnemértésüket, de az adott belpolitikai helyzetben valamilyen reformot ők is szükségesnek tartották. A felszólaló képviselők lényegében pártállásra való tekintet nélkül, bírálatokkal, kiegészítésekkel vitára alkalmasnak találták az előterjesztést. A vitában felszólaló kisgazdapárti képviselők radikálisabb földreformtervezetet vártak és aggódtak a végrehajtás miatt is. A vitában felszólalt parasztképviselők egy része nem tett érdemi észrevételt, örült, hogy a földreform kérdése legalább már idáig eljutott, mások viszont éppen Nagyatádi Szabó támogatása érdekében igen alapos kritikát gyakoroltak. Nagy Pál a bácsalmási kerület kisgazdapárti parasztképviselője így kezdte közel egy órás felszólalását: „A tárgyalás alatt levő földreformjavaslatot elfogadom és üdvözlöm, habár többünk szerint elkésve jött és nem lengi át az a keresztény és demokratikus szellem, amely a ma hirdetett uralomtól elvárható volna, s amellyel még inkább el lehetne érni azt a célt, amelyet maga a törvényjavaslat kíván elérni, nevezetesen a földbirtoknak helyesebb, igazságosabb, testvériesebb megoszlását, különösen a nincsteleneknek földhözjuttatását és ezek között is elsősorban a hadirokkantoknak, és ezek özvegyeinek és árváinak. Nemcsak én, de úgy tudom, az igen tisztelt földművelésügyi miniszter úr sincs teljesen megelégedve ezzel a javaslattal jobbat szeretett volna adni.” Erőteljesen bírálta az ekkor létrehozandó Országos Földbirtokrendező Bíróságot és annak összetételét. „A javaslat 25.§-a, amely az országos földbirtokrendező bíróságról szól, megemlíti egy fórumot, amely a birtokmegosztásnál működik: a vármegyei közigazgatási bizottság gazdasági albizottságát. Én és nagyon sokan, akik ismerik a vármegyei életet, ezt a szervet egyáltalán nem tartjuk elfogadhatónak arra a hivatásra, hogy a földmegosztásnál közreműködjenek, és hogy ez adja az információkat az országos földbirtokrendező bíróságnak. Mert kikből is áll vajjon a közigazgatási bizottság gazdasági albizottsága? A vármegyei virilisekből és választottakból. A vármegyei törvényhatósági tagok közül bizonyára a földhöz értőket

⁵¹ Nemzetgyűlési Napló, 1920–2. 540.

⁵² 1920. évi XXIX. tc. halasztást nem tűrő sürgős esetekben házhelyek kijelöléséről és kishaszonbérletek alakításáról. Magyar törvénytár, 1920. évi törvények. Bp., 1921. 154.

teszik a közigazgatási bizottság gazdasági albizottságába. Már pedig kik azok, akik ott a földhöz értenek? A nagybirtokosok. A véleményt tehát a nagybirtokosok fogják adni.”⁵³

A nagyigmádi választókerület gazdálkodó képviselője Szijj Bálint radikálisabb reformot óhajtott volna, de elfogadja, „mert jobbat nem látok, mert mégis hoz valamit.” Megállapítja azonban: „a földbirtokreformról szóló törvényjavaslatban mint tengeri kígyó húzódik végig a nagybirtoknak felesleges oltalmazása, védelmezése attól, hogy túlságosan meg ne csonkíttassék.”⁵⁴ Plósz István a pétervásárai kerület kisbirtokos képviselője vitatkozik azzal a felfogással, hogy a nagybirtok termelékenyebb. Az a véleménye, hogy ennek csak az az értelme, hogy a nagybirtokot védje. Mind a nagybirtokosok, mind a sajtó parasztellenesek, éppen ezért nem is lehet jó földreformot csinálni. „Amikor a törvényjavaslat napvilágot látott, áttanulmányozva a javaslatot arról győződünk meg, hogy ez nem az amit vártunk. Ez nem elégíti ki azokat az igényeket, amiket egy becsületes földreformjavaslatnak ki kellene elégítenie.”⁵⁵ Sziráki Pál alsódabasi parasztképviselő kétségbe vonta egyes képviselők őszinteségét a földreformról. „Én csak azt szeretném – mondta felszólalásában –, hogy azok akik elfogadják a törvényjavaslatot, de őszintén megmondva jobb szeretnék nem elfogadni, bizonyítsák be, hogy csak egyetlen ország is létezik Európában, akár a világon, ahol a nagybirtok fenntartása kielégítené a nép igényeit és képes volna lecsillapítani a felizgatott kedélyeket.”⁵⁶

Az OFB és a megyei törvényhatósági bizottság gazdasági albizottsága mellett sok felszólaló a nagybirtokosok befolyása alatt álló községi előjáróságokban látta a földreform végrehajtásának fő akadályát. Javos Antal kisbirtokos paraszt, az igali kerület kisgazda képviselője tapasztalatai alapján szinte előre megjósolta a megalkotandó törvény jövőjét „mert itt a birtokreformot megelőzőleg kétszázszoros törvényt hozott a nemzetgyűlés, amit már ki is hirdettek és én, aki kinn járok a falun, jól látom, hogy annak végrehajtása olyan nehézségekbe ütközik, hogy ezt igazán nem tudtuk annak előtte itt a Nemzetgyűlésben sem elképzelni. Már október 5-én megjelent a hivatalos lapban a rendelet, hogy a körjegyzők közöljék a község előjáróságával, hogy írassák össze a falvakban, mennyi a föld és ház igénylő a kisbirtokra vonatkozólag. Nagyon sajnálom, hogy ki kell mondanom, de igazán sokkal többen elhallgatták ezt, mint ahányan megtették. Attól félek, hogy talán ismét ebbe a betegségbe fogunk majd esni és hogy a törvényjavaslatot a Nemzetgyűlés meg fogja szavazni, amint a Miniszter Tanács és a bizottság is már elfogadta, az ki is fog hirdettetni, de közigazgatási képviselőink

⁵³ Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. november 9. 124. ülés. 349.

⁵⁴ Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. 1920. november 6. 122. ülés. 302.

⁵⁵ Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. 1920. november 6. 122. ülés. 314.

⁵⁶ Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. 1920. november 6. 122. ülés. 330.

nem fogják végrehajtani.”⁵⁷ Javos Antal – a korábban hasonló aggodalmat hangoztató Szijj Bálinttal és Plósz Istvánnal együtt – jól sejtette, hogy a végrehajtásnál éppen a községi jegyzők, valamint a megyei gazdasági felügyelők azok, akik a nagybirtokosok segítői lesznek az egyébként is kevés konkrétumot tartalmazó törvény elsikkasztásában.

A Nemzetgyűlés november 13-án fogadta el a földbirtokreformról szóló 1920. évi XXXVI. törvénycikket, amelyet a kormányzói aláírás után december 7-én hirdettek ki. A törvény öt évre szóló hatállyal ekkor lépett érvénybe, ami azt jelentette, hogy kisajátítási, ill. juttatási eljárást 1925. december 7-e után már nem indíthattak. A törvény végrehajtási előkészítését sem kezdték meg.⁵⁸ A rendelet megjelenése előtt nem állították fel az OFB-t és nem kezdték meg a megváltandó birtokok és a földigénylők összeírását sem. Ez a késedelem természetesen ismét kiváltotta a kiscgazda képviselők elégedetlenségét.

Ez a késedelem némileg indokolható azzal, hogy 1921 áprilisában ismét kormányválság következett be. Március 26-án váratlanul Magyarországra érkezett IV. Károly, hogy uralkodói jogkörét átvegye. Bár ez a kísérlet eredménytelen volt és április 5-én a király elhagyta Magyarországot, a puccskísérlet a kormányfőt is érintette és április 8-án Teleki benyújtotta lemondását, utódjául Bethlen Istvánt javasolva a kormányzónak. Horthy április 13-án bízta meg Bethlen Istvánt kormányalakítással, s az kisebb személyi változásokkal már 14-én megalakult. Nagyatádi Szabó megtartotta a földművelésügyi tárcát. Bethlen, okulva 1920 nyarának sikertelen kormányalakításából, most nem kötötte egységes kormánypárt létrehozásához kormányalakítását, de távlatilag nem tett le szándékáról. 1921 tavaszán azonban még zavarosabb volt a belpolitikai helyzet. Különösen a KNEP-ben és a „disszidensek” csoportjában lévő legitimisták és külső támogatók a király visszatérésének megakadályozásával vádolták Horthyt és Bethlent. „A legitimista támadásokkal szemben Horthy és Bethlen elvileg támaszkodhatott volna a szabadkirályválasztó kiscgazdákra, akik a karlista debattékkal folytatott vitában Bethlen majdnem minden szavát megtapsolták és tüntettek mellette és a kormányzó mellett. Ez esetben azonban – legalább részben – Nagyatádiék demokratizmusával is azonosulniuk kellett volna. Ezt viszont egyikük sem akarta. Augusztus elején ezért inkább a legitimista vezetőkkel bocsátkoztak bizalmas tárgyalásokba.”⁵⁹ Az egységes párt megalakításához tehát szükség volt a kiscgazdapárt tömegeire, de a konzervatív arisztokrata gróf a kormánypárt irányítását a KNEP vezetésével látta megnyugtatónak.

1921 őszén azonban újabb nem várt bonyodalmak következtek. Október 20-án délután repülővel Magyarországra érkezett IV. Károly és felesége, és a Sop-

⁵⁷ Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. 1920. november 10. 125. ülés. 440.

⁵⁸ Az m. kir. földművelésügyi miniszter és a m. kir. igazságügyi miniszter 1921. évi 60.000 Fm. sz. rendelete. Magyarországi Rendeletek tára, 1921. 361–462.

⁵⁹ Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., 1991. 133.

ron melletti Dénesfán gróf Cziráky József birtokán szállt le. Itt már várta őket a legitimista vezérkar, s október 21-én reggel a király Rakovszky István elnökletével ellenkormányt nevezett ki, s elhatározták, hogy a szombathelyi ezredre és a Sopronban lévő Ostenburg különítményre támaszkodva katonai erővel indulnak Budapest ellen. Október 22-én a kora reggeli órákban a királyi párt és a karlista csapatokat szállító szerelvények megindultak Budapest felé, melynek végállomása a Kelenföldi pályaudvar lett volna. 22-én estére azonban csak Budaörsig jutottak el, mert a kormány utasítására itt felszedték a vasúti síneket. A királyi párt és a legitimista politikusokat szállító szerelvény Bicskénél állt, a katonai alakulatokat pedig 23-án reggel kezdték kivagonírozni, az innen-onnan összeszedett kormánycsapatok tüzelése közben.

Bethlen csak október 22-én reggel értesült a király visszatéréséről és a megindult katonai akcióról. Azonnal intézkedett, hogy vidéki helyőrségekből vezényeljenek alakulatokat Budaörsre, mert a budapesti alakulatok királyhű parancsnokaiban nem bízott meg. Bethlen első perctől tisztában volt a királypuccs külpolitikai következményeivel. Már a délelőtti órákban megjelentek az antant államok követei és határozott lépéseket követeltek, majd közvetlenül utánuk a szomszédos kisantant államok követei, akik katonai beavatkozással fenyegettek. Nem volt tehát Bethlen sem republikánus, sem szabadkirályválasztó, de tisztában volt e lépés súlyos következményeivel.

Október 23-án délutánra a vidékről felszállított katonai alakulatok segítségével a kormánycsapatok már fölényben voltak a karlistákkal szemben. Estére IV. Károlyt és feleségét rendőri kísérettel a tihanyi kolostorba szállították, a felkelés magyarországi vezetőit – köztük gróf Andrássy Gyulát és Rakovszky Istvánt, a KNEP két vezető politikusát bebörtönözték, majd november 6-án a kormány előterjesztésére a Nemzetgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. Természetes, hogy ezek után a keresztény párt arisztokrata és legitimista többsége hallani sem óhajtott arról, hogy Bethlent támogató egységes kormányzó párt legyen.

5. A Bethlen–Nagyatádi „kézfogás”

1921 novemberétől tehát Bethlen kénytelen volt az eddig lejáratott és háttérbe szorított kiscgazdákhöz közeledni. Ennek elfogadása azonban nem volt könnyű. A kiscgazda képviselők különösen 1921 nyaratól érezték, hogy Bethlen legszívesebben megszabadulna a kiscgazda frakciótól, de voltak olyan esetek, pl. a királykérdés amelyben viszont elsősorban rájuk támaszkodhatott. A Nemzetgyűlés 1921. június 15-i ülésén Hegedűs György letenyei képviselő, aki a választáson kiscgazdapárti programmal került a parlamentbe és kezdetben a párt egyik

vezérszónoka volt, erőteljesen felvetette a kisgazdapárt felelősségét.⁶⁰ „Az a meggyőződésem, hogy a Kisgazdapárt nem teljesítette feladatát, nem ment azon az úton, amelyen neki haladnia kellett volna. Kezdetől fogva bár számarányánál fogva túlsúlyban volt ebben a Nemzetgyűlésben, másodrendű szerepet töltött be parlamenti életünkben. Belső bajai részben megőrölték, részben pedig lefoglalták cselekvőképességét. Ezt a pártot a mi legdrágább kincsünk, a magyar falu küldte ide, hogy reményeit meghozza és, hogy szenvedésitől megváltsa, s ez a párt egy év alatt nem tett mást, mint szónokolt, szavazott, néha próbált egy kicsit legénykedni, de a végén csak nyakába vette az újabb terheket és engedett abból az elhatározottságából amely a Nemzetgyűlés összeülésekor tagadhatatlanul a tulajdonsága volt. Meghozták azt a két törvényt, de a pártnak nem volt annyi ereje, hogy ezt a törvényt végre is tudja hajtani. Ez a párt tehát – fájdalom, a hozzáfűzött reményeket nem tudta megvalósítani.”⁶¹

A jobboldal támadásának hatására és a földreform látható szabotálása miatt ismét növekedett az elégedetlenség, különösen a kisgazdapárt agrárdemokrata szárnyában. A paraszti, és őket támogató értelmiségi képviselők erőteljesen követelték Nagyatádi Szabótól, hogy a párt váljon ki a kormányból és menjen ellenzékbe. 44 képviselő követelésére október 7-én, majd október 12-én Nagyatádi Szabó elnökletével értekezletet tartottak, ahol elhatározták „azokat a feltételeket, melyeknek megvalósítását követeli, és csak olyan kormányt támogat, mely elfogadja ezeket a feltételeket és teljesíteni is hajlandó ezeket.”⁶² Az október 12-i értekezleten már 70 képviselő jelent meg, s ekkor fogalmazták meg 10 pontos követelésüket is. Ezek a pontok lényegében a közéletben ekkor már terjedő legitimista készülődésre, a kormányfő által nem titkolt jobboldali egységspárti törekvésekre és a választójog tervezett szűkítésére volt demokratikus állásfoglalás. Követelték a szabad királyválasztás jogának törvénybeiktatását, a közigazgatás demokratizálását és a földbirtokreform „sürgös és becsületes végrehajtását.” Különösen jelentős volt az állásfoglalás 3, 4. és 10. pontja. „3. a párt kimondja, hogy a nemzetgyűlés mint a nemzet szuverenitásának kizárólagos képviselője kétkamarás rendszerűvé alakíttassék át.” „4. A párt a nemzetgyűlési választások alkalmával bevált általános, egyenlő, titkos és községenkénti és közvetlen választójogi rendszernek törvénybeiktatását kívánja, és a választások feletti bíráskodást a bírói függetlenség oltalma alá kívánja helyezni.” A 10. pont pedig így hangzott:

⁶⁰ Hegedüs György „mint indokolta, a pártnak a gazdasági kérdésekben való lanyha, a keresztény kérdésben pedig liberális magatartása miatt 1921 május hóban kilépett, s most mint pártonkívüli kisgazda működik.”: Nemzetgyűlési Almanach, 1920–22. Szerk.: Vidor Gyula. 59–60.

⁶¹ Nemzetgyűlési Napló, 1920–22. XI. k. 63.

⁶² A Kisgazda, 1921. október 16.

„A párt egészséges állami és társadalmi életet csak teljes jogrend és a szabadságjogok teljes biztosítása mellett tart lehetségesnek és kívánja a kivételes hatalom gyakorlásáról szóló törvények hatályon kívül helyezését.”⁶³

Ezek a követelések azt mutatták, hogy a kiskgazdapárt vezető politikusi garnitúrája 1921 őszére eljutott oda, hogy ne csupán a lakosság egy rétegének, a parasztságnak az érdekeit képviselje, hanem az egész társadalom számára polgári demokratikus jogállamot követeljen. Az október 12-i gyűlésen is elhangzott, hogyha a párt programját a kormányban nem tudja érvényesíteni, akkor menjen ellenzékbe. Az elégedetlenség jogosságát egyik lapnak adott nyilatkozatában Nagyatádi Szabó is elismerte: „Be kell, hogy valljuk, hogy ezek a zúgolódások a pártban teljesen jogosultak, mert hiszen a párt az álláspontját, a maga demokratikus felfogását és azt, a szerintünk helyes irányzatot, amelyet mi pártprogramunkban képviselünk, soha nem tudta a kormányzatban érvényesíteni, ahogy szerettük volna és ahogy azt tőlünk joggal elvárhatták volna.”⁶⁴ Nagyatádi azonban nem ellenzéki pártot akart, hanem kormányzásra alkalmas szilárd pártot. Ez az elképzelés 1921 decemberében rövid időre reálisnak is tűnt.

Bethlen, miután a KNEP-pel kapcsolatos egységespárti terve meghiúsult, a második legitimista puccskísérlet után kénytelen volt a kiskgazdák felé fordulni. December elején titkos tárgyalások kezdődtek Bethlen és a kiskgazda vezetők között. Bethlennek először az volt az óhaja, hogy a kiskgazda párt oszlassa fel önmagát és után csatlakozzon a megalakítandó egységes párthoz. Ezt a párt vezérkara egyöntetűen elutasította, „⁶⁵de nem zárkózott el az elől, hogy nevét a „polgári” jelzővel kiegészítse, programját módosítsa és megnyissa kapuit az „intelligencia” előtt.” Ezen tárgyalások eredményeként Bethlen 1922. január 5-én megjelent a Kiskgazdapárt értekezletén és bejelentette, hogy az egységes kormányzópárt alapjának a Kiskgazdapártot tekinti. Nagyatádi Szabó és az őt feltétlenül követő 40–50 agrárdemokrata képviselő bizalmatlanul fogadta Bethlen közeledését és ígéreteit, különösen tudva, hogy a miniszterelnök új választójogi törvényjavaslatot kíván benyújtani, aminek tartalmáról azonban semmit sem tudtak. A tárgyalások azonban folytatódtak az egységes pártról, szerkezeti, szervezeti kérdésekről, a pártonkívüli és disszidens képviselők (az intelligencia?) beléptetéséről az egységes pártba.

A január 24-i miniszter tanácsülésen robbant a bomba. Ekkor terjesztette kormány elé Bethlen új választójogi tervezetét, amely csökkentette a választásra jogosultak számát, a vidéki városokban és falvakban pedig nyíltszavazásos rendszert vezetett be. A javaslatot a kereszténypárti miniszterek is negatívan fogadták, a kiskgazda miniszterek pedig határozottan elutasították. Világos volt, hogy ilyen alapon egységes párt nem jön létre. Január 25-én a kormányzó elnökletével

⁶³ A Kiskgazda, 1921. október 23.

⁶⁴ Pesti Hírlap, 1921. október 23.

⁶⁵ Bodrogközy Zoltán: A magyar agrármozgalmak története. Bp., 1929. 322.

megtartott értekezleten, melyen a minisztereken kívül kispazda képviselők is részt vettek „Bethlen úgy tett, mintha feladná a nyílt szavazás visszaállítására vonatkozó javaslatát és meghajolna Nagyatádiék álláspontja előtt. A kormányzói kihallgatást követően Nagyatádi elégedetten nyilatkozta: „A titkosság elve az egész vonalon érvényesül.”

Ezt Bethlen is megerősítette. A Kispazdapárt esti értekezletén kijelentette, hogy a titkosság kérdését a párttal „teljes egyetértésben kívánja megoldani.”⁶⁶ Bethlen megnyugtató ígérete alapján még ezen az értekezleten kimondták, hogy a párt nevét Keresztény Kispazda, Földműves és Polgári Párta változtatják. (Mindennapi elnevezésben Egységes Párt.) Nagyatádi Szabó elégedett lehetett. Az Egységes Párt alapja a Kispazdapárt lett, s ő maradt az új párt elnöke. Csakhamar kiderült azonban, hogy ez az új tömörülés messze van az egykori kispazdapárttól. Bethlen lett a „pártvezér”, Gömbös Gyula a párt ügyvezető alelnöke, s arra törekedtek, hogy az elnöknek minél kevesebb beleszólása legyen a párt mindennapi életében. Még január 25-én este nyilatkozatot tettek közzé, amely csatlakozásra szólította fel mindazokat a képviselőket, akik az Egységes Párt elveivel egyetértenek. Ezzel a lehetőséggel nagyon sok disszidens és pártönkívüli képviselő élt, akik tovább gyengítették a párton belül a Nagyatádit követő agrárdemokraták befolyását.

Bethlen ígérete ellenére a január 27-én a Nemzetgyűlés elé terjesztett választójogi törvényjavaslat a választójog szűkítését és vidéken a nyílt szavazásos rendszer bevezetését tartalmazta, ami általános felháborodást keltett a képviselők között. Természetesen ezt a javaslatot is kiadták bizottsági véleményezésre, s csak február 11-én került vitára a nemzetgyűlés elé. Az 1920 januárjában a Friedrich-féle választójogi rendelet alapján két évre megválasztott nemzetgyűlés mandátuma február 16-án lejárt. Tehát négy nap alatt kellett volna a választójogi törvényről dönteni, ez alatt azonban még az előterjesztés általános vitája sem történt meg. Február 16-án viszont Bethlen javaslatára a kormányzó a nemzetgyűlést feloszlatta.

Utószó

A feloszlátott nemzetgyűlés tagjainak többsége úgy gondolta, hogy mivel az új választójogi törvényt nem fogadták el, az új választásokat az 1920-as rendelet alapján tartják meg. Bethlen azonban február 21-re a kormányzó elnökletével egy alkotmányjogi értekezletet hívott össze, amely kimondotta, hogy a Friedrich-féle választójogi rendelet az 1920-ban megválasztott nemzetgyűlés megszűnésével hatályát veszítette. Ez a határozat lehetőséget teremtett Bethlennek arra, hogy a nemzetgyűlés által vitatott, de el nem fogadott választójogi törvényjavaslatot rendelet formájában megjelentesse. A nyílt szavazás bevezetése különösen sú-

⁶⁶ Romsics Ignác: Bethlen István, 145.

lyosan érintette a falusi lakosságot. „A Kisgazdapárt, mint alapvetően falusi bázisú párt ezzel a mindenkori kormány, illetve a Belügyminisztérium alá tartozó vidéki közigazgatási szervek kénye-kedvére lett kiszolgáltatva. Néhány kisgazda képviselő tiltakozott és kilépett az Egységes Pártból. A többség azonban Nagyatádival együtt meghajolt Bethlen akarata előtt és továbbra is a pártban maradt. A választójogi rendeletet a minisztertanács vita nélkül vette tudomásul. A Kisgazdapárt csatavesztése így és ekkor vált teljessé és véglegessé. Nyilvánvaló volt, hogy vidéken kormánytámogatás nélkül igen nehéz lesz mandátumot szerezni. Kormánytámogatásra pedig csak az számíthatott, aki beleillett Bethlen elképzeléseibe.”⁶⁷

A május végén és június első napjaiban megtartott nemzetgyűlési választáson az Egységes Párt 245 mandátumból 144-et kapott, s ezzel abszolút többséget szerzett. A parasztképviselők száma azonban felére csökkent. Az 1920-ban megválasztott 32 parasztképviselőből csak 14 szerzett új mandátumot. Végleges számuk ugyan 17 fő lett, mert három kerületben a nyíltszavazás mellett is földműves képviselőt küldtek a törvényhozásba.⁶⁸

Azt is meg kell mondanunk, hogy a parasztképviselők és egyáltalán az Egységes Párt agrárdemokrata frakciója, a földreformtörvény végrehajtásának vizsgálatát látva még harcosabban lépett fel, mint a törvényjavaslat vitája idején. Az agrárdemokratáknak ez az olykor-olykor már ellenzéki jellegű megnyilvánulása Bethlen miniszterelnököt nem zavarta. Ezek a támadások a földművelésügyi minisztert érintették és nem volt ellenére, ha Nagyatádi Szabó és egykori párthívei között az ellentétek növekednek. A létszámában megnövekedett, társadalmi szempontból sokoldalúvá vált új pártban a földművesek és parasztdemokraták száma és politikai súlya egyre jobban csökkent. 1924. október 14-én Nagyatádi Szabó István lemondott a miniszterségről, november 1-jén pedig agyvérzésben meghalt. Vele együtt sírba szállt a földreform megvalósításának őszinte szándéka is. Nagyatádi Szabó kompromisszumok és engedmények tömegén át valóban középparaszti sorba kívánta emelni a kisparasztokat és egy-két holddal fölöz kötni a nincsteleneket. Az erőviszonyok azonban 1919 ősztől mindinkább éppen azoknak kedveztek, akiknek a rovására ezt a reformot végre kellett volna hajtani.

⁶⁷ Romsics Ignác: Bethlen István, 147.

⁶⁸ Nemzetgyűlési Almanach, 1922–1927. Szerk.: Lengyel László és Vidor Gyula. Bp., 1922.